

Megismerni a múltat és idegent

Venkovits Balázs: *„Mi otthon földre vagyunk vezetve.” Magyar utazók és kíváncsorlók Mexikóban a 19. század második felében.*
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen,
2018. 331 oldal

Irodalom és történelem – bár e két tudományterületnek vannak közös metszetei, viszonylag ritka, hogy egymás eszköztárát használnák vagy forrásanyagát tennék vizsgálatuk tárgyává. Lehet-e az irodalmi alkotásokat historiográfiai módszerekkel elemezni? Erre a kérdésre már számos elméleti válasz született a 20. század második felétől kezdődően, elsősorban külföldi szerzők tollából. Azonban a magyar történettudomány az utazóirodalmat csak az elmúlt egy-két évtizedben kezdte el forrásként vizsgálni. Többek között ezért is hiánypótló Venkovits Balázs monográfiája. A könyv az 1850-es évek vége és az 1910-es évek eleje közötti eseményeket és megjelent fontosabb írásokat mutatja be. A szerző a megértéshez szükséges történelmi kontextus megteremtésén túl új-szerű módszerekkel folytatja vizsgálatát.

Mexikó 19. századi történetével legtöbb-ször Latin-Amerikáról vagy az Egyesült Államokról szóló munkákban találkozhat a magyar olvasó. A *„Mi otthon földre vagyunk vezetve”* azon kevés mű közé tartozik, amely az ország történetét önállóan tárgyalja, olyan magyar utazók szemszögén keresztül, akik a 19. század második felében jártak a régióban. Természetesen a terület történetének vizsgálatakor figyelembe kell venni a különböző külső hatásokat. Venkovits Balázs mind a történeti háttér felvázolásakor, mind pedig az egyes szövegek elemzésekor folyamatosan utalásokat tesz az Egyesült Államokbeli, illetve az európai eseményekre. Ezzel az olvasó egységes képet kap a korszakról, és könnyebben el tudja helyezni a kötetben szereplő forrásokat. A munka újszerűségét pedig éppen az adja, hogy abba a viszonylag új

tendenciába illeszkedik bele, amely nem a „nagypolitika” szemszögéből, hanem „alulról”, az egyéni tapasztalatok felől közelíti meg egy-egy korszak és ország történetét. Olvasmányos, illetve gördülékeny stílusa miatt pedig a laikus olvasók körében is nagy érdeklődésre tarthat számot.

A szövegek vizsgálatakor, sőt gyakran a történeti áttekintés során is Venkovits Balázs a *David J. Vázquez* által a *latino* identitás narratív stratégiái kapcsán kidolgozott háromszögelés módszerét használja. (18. old.) A technika lényege az, hogy az utazók egy ismeretlen terület pozícióját két ismert területhez viszonyították egy képzeletbeli háromszögben. Ebben az esetben Mexikó mint megismerni kívánt terület megítélése az ismert Magyarország vagy Európa és az Egyesült Államok megítélésétől függött. Véleményem szerint ez nemcsak a kötetben végzett vizsgálatokba hozott új szint, hanem erősíti azt a szerzői célkitűzést, hogy az utazókat és írásait viszonyrendszerben, kontextusba helyezve mutassa be. Folyamatosan kiemeli az önálló sajátosságokat, valamint a különbségeket, azonban ahol kapcsolódási pont van, ott felhívja rá az olvasó figyelmét.

A 19. század során több millió európai indult útnak az amerikai kontinens felé. Sokan gazdasági vagy politikai okokból, főként letelepedés céljából keltek át az Atlanti-óceánon, de többeket motivált a kíváncsiság és kalandvágy is. Később a korszakban lezajló ipari forradalom vívmányainak köszönhetően egyre biztonságosabbá és gyorsabbá vált az utazás mind szárazföldön, mind vízen. Ezért a század második felében egyre többen vállaltak már célzott és időszakos látogatásokat az Újvilágban. Ez a fajta változás a vizsgált utazók beszámolóiban is tetten érhető. A választott források között vannak forradalmár-emigránsok, tudósok és turisták. Venkovits Balázs szándékosan nem tesz különbséget az egyes útleírások típusai kö-

zött. Egyszerre szerepelnek a kötetben könyvek, magazincikkek, turistabeszámolók, tudományos igényű művek, fényképgyűjtemények. Ennek több oka is van, de a legfontosabb talán az, hogy az általa választott szempontrendszer alapján nem is érdemes szétválasztani az egyes típusokat. A *„Mi otthon felre vagyunk vezetve”* célja egyértelmű már a bevezető fejezetektől kezdődően: bemutatni, hogy a különböző társadalmi háttérrel rendelkező korabeli magyar utazók hogyan látták és láttatták Mexikót a 19. század második felében.

A könyv felépítése logikus, bár vannak olyan fejezetek vagy alfejezetek, amelyek átszerkesztve talán jobban kiemelték volna a szerző által alkalmazott szempontok fontosságát.

A módszertani bevezető után a munka három részre tagolódik. Az első az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőit, valamint legfontosabb írásait mutatja be. A másodikban a III. Napóleon révén Mexikóba kerülő Miksa császár katonái által kialakított Mexikó-képet vizsgálja a szerző. A harmadikban pedig olyan századfordulós utazók írásait mutatja be, akik abban az időszakban jártak az országban, mikor Porfirio Díaz és kormánya erőltetett modernizációs folyamatba kezdett, amely során a bevándorlást serkentő intézkedéseket hozott, valamint igyekezett Mexikó nemzetközi presztízsét növelni. Minden rész elején egy a történelmi háttérrel bemutatkozó fejezet található, s az egyes úti beszámolókat elemző fejezeteket is a szerzők rövid életrajzi bevezetője előzi meg, amelyből az olvasó megismerheti az utazók társadalmi háttérét és azt, hogy miért is keltek útra. Ezáltal kirajzolódik a vizsgált szerzők sokszínűsége is.

A korai magyar utazók írásait vizsgáló első rész a legerjedelmesebb és legrészletesebb. A történelmi áttekintőben a szerző itt tárgyalja legbővebben a korszak eseményeit, illetve a közvetlen előzményeket. Bemutatja, milyen viszonyban volt egymással Mexikó és az Egyesült Államok. Felvázolja a 19. században lezajlott gazdasági-technikai fejlődést,

amelynek révén már sokkal könnyebben lehetett eljutni Európán belül egy Atlanti-óceán parti kikötőbe, majd onnan az amerikai kontinensre. Megemlíti a vizsgált korszakot megelőzően Mexikóról készült leírásokat, amelyek javarészt vagy külföldi munkák fordításai voltak, vagy szűkebb olvasóközönség számára készültek. Rámutat arra, hogy a magyar utazók érdeklődését a régió iránt Alexander von Humboldt 1811-ben megjelent *Politikai esszé az új-spanyolországi királyságról* című értekezése keltette fel. A szerző rávilágít arra is, Humboldt munkája egyben a Mexikóhoz fűződő viszonyukat és prekoncepciójukat is nagyban meghatározta.

Az első igazi, a szó legszorosabb értelmében vett utazók közül a könyv három olyan személyt emel ki, akik hasonló háttérrel rendelkeztek, mégis másképp mutatták be Mexikót. Mind a hárman aktív résztvevői voltak az 1848–1849-es eseményeknek. *László Károly* a szabadságharc leverését követően Törökországba menekült, ahol Kossuth Lajos titkára, illetve barátja lett. Részt vett a korábbi kormányzó híres amerikai körútján is, ami után az országban maradt, és új életet kezdett, mérnökként dolgozott. Venkovits Balázs elemzéséből megtudjuk, hogy László alapvetően üzleti vállalkozóként szemlélte Mexikót, és írásaiban a terület gazdasági potenciálját emelte ki. *Xántus János* életéről Lászlóéhoz viszonyítva kevesebb információt kap az olvasó. A szerző rámutat arra, hogy bár Xántus gyakran vette át vagy alakította sajátjává más utazók munkáit, természetudósként vitathatatlan érdemeket szerzett. A „tudós” szemszögéből vizsgálta Mexikót, sőt az Egyesült Államok mexikói konzulja is lett a Colima állambeli Manzanillóban, így első kézből szerzett tapasztalatokat. A harmadik utazóról, *Rosti Pál*ról már jóval többet tudunk meg, így azt is, hogy a három szerző közül ő volt az első, aki a szabadságharc után tudatosan készült mexikói útjára. Nem az emigráció során tett kitérőt a területre, nem is szándékozott új életet kezdeni, hanem egy régóta dédelgetett álmát valósi-

totta meg. Sőt, ő volt az első, aki az akkor még gyerekcipőben járó és drága technikát alkalmazva, úgynevezett fényrajzokon – fényképeken – vizuálisan is megörökítette a látottakat.

Fontos megjegyezni – s erre Venkovits is felhívja az olvasó figyelmét –, hogy László Károly, Xántus János és Rosti Pál átvették a Nyugat-Európában jellemző birodalmi nézőpontot. A mexikóiakat ugyanis mindhárman alsóbbrendű népként mutatták be, az ország társadalmi-gazdasági állapotát pedig negatív színben tüntették fel. Mivel összehasonlításaikban folyamatosan megjelent az Egyesült Államok, amelyet alapvetően pozitív színben és követendő példaként ábrázoltak, az általuk rajzolt Mexikó-kép korántsem önálló. Ebben a rendszerben mindig feltűnik valamilyen relációban Európa vagy az ott-hon, Magyarország. A birodalmi nézőpont abban is tetten érhető, hogy a korai magyar utazók szerint Mexikó fejlődésének a kulcsa az északi szomszéd kezében volt. Így kirajzolódik az az ellentmondás, hogy ezt a nézőpontot olyan magyar utazók tették magukévá, akik 1848–1849 során épp azért harcoltak, hogy hazájuk a Habsburg Birodalomtól függetlenül fejlődhesen.

Venkovits Balázs a második részben két olyan szerzőről, *Szenger Edér*ről és *Pawłowszki Edér*ről ír, akik bár hasonló társadalmi háttérrel és identitással rendelkeztek, több szempontból különböző Mexikó-képet rajzoltak. Az előbbi katonaorvosként csatlakozott Miksa főherceg seregéhez, és a császárság bukása után is az országban maradt, magánpraxist nyitott, sőt számos szakmai sikert is elért. Az 1880-as években jelentette meg könyvét, amely alapvetően orvosi szakmunka volt, de egyes részei klasszikus útleírások. Mexikó múltját, társadalmát nem egy megszálló hadsereg tagjaként, hanem orvosként és európai bevándorlóként szemlélte. Tőle eltérően Pawłowszki, aki katonaként csatlakozott és adta ki beszámolóit, nyíltan vállalta, hogy Miksa vállalkozásának tagja volt. A szerző kiemeli, hogy a katonai-úti beszámolók különlegesek, hiszen nemcsak a

hadi eseményeket írták le, hanem a tájat és a lakosok hangulatát is. Pawłowszki műveiben gyakran feltűnik a katonai szempont, az egyes földrajzi egységek vagy városok leírásában folyamatosan a hadászati potenciál jelenik meg. Érdekes, hogy összehasonlításaikban nem kapott markáns szerepet az Egyesült Államok, így útleírásaik elemzésekor nem alkalmazható a korábban említett háromszögelés módszere. Azonban, ahogyan a szerző is rámutat, bár írásaikban elhatárolódtak az első részben bemutatott kortársaiktól, kimondatlanul az ő percepcióikat vették át. Így a korábbi sztereotípiákat közvetítették, és valójában nem léptek ki a birodalmi nézőpontból. Európaiként, önmagukat felsőbbrendűnek tartva mutatták be Mexikó fejlettségét. Venkovits Balázs elemzése alapján úgy tűnik, hogy ez a hozzáállás, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia példaként állítása az országban való tartózkodásuk igazolása volt.

Bár a második rész fejezetei továbbra is a már fentebb említett logika szerint követik egymást, a korábbi szerkesztésmód megváltozik. A történelmi háttér felvázolása után a két utazó munkássága együtt kerül tárgyalásra. Igaz, kettejük leírásai igen hasonlóak, azonban Venkovits Balázs vizsgálódásai számos különbségre is rávilágítanak, amelyek véleményem szerint világosabban kirajzolódhatnak az olvasók számára a korábbi szerkesztési elv alkalmazásával.

A kötet harmadik részében két olyan életművel találkozhat az olvasó, amelyek a maguk nemében egyedülállók, és nagyban hozzájárultak a Mexikó-kép átalakulásához a századfordulós Magyarországon. *Bánó Jenő* tulajdonképpen kettős bevándorló volt, először az Egyesült Államokban próbált szerencsét, majd Mexikóban telepedett le. Írásaiban tudatosan emelte ki az országban zajló gyorsütemű fejlődés előnyeit, a gazdasági lehetőségeket, a lakosság pozitív vonásait. Tudósításai az útleírások és a propaganda különös keverékei, így írásaival sikeresen hívta fel magára a Díaz-kormányzat figyelmét is, olyannyira, hogy Mexikó buda-

pesti konzulja lett. Venkovits Balázs elemzéséből kiderül, hogy ő volt az első olyan magyar utazó, aki szimpátiával fordult a közép-amerikai ország és lakossága felé. Az utolsó vizsgált szerző, *Mocsáry Béláné Fáy Mária* a 19. század végén megjelenő vállalkozó kedvű modern nő mintaképe és a szó legszorosabb értelmében vett turista volt. Férje halála után bejárta a Balkánt, a Közel-Keletet, megfordult az Egyesült Államokban és Mexikóban. A szerző vizsgálódásából kiderül, hogy valóban egyszerű turistaként szemlélte Mexikót, csak a számára érdekes látnivalókat örököltette meg, és nem foglalkozott politikai, társadalmi vagy gazdasági kérdésekkel. Az útikönyvek stílusát tükröző leírásokat készített olvasói számára, amelyekben praktikus tanácsokkal látta el azokat, akik hasonló utazást terveztek. Meg kell említeni azonban, hogy a kötet ezen utolsó fejezete egyedisége és kivételessége miatt eltérő, akár önálló tanulmányként is értelmezhető. A női utazók kapcsán számos új, az olvasó számára véletlenszerűnek tűnő utalás található más kortársakra vagy korábbi női szerzőkre. Természetesen az utazónők, így Mocsáryné is, ritkának számítottak a tárgyalt korszakban, de hiányérzetet kelt, hogy a szerző a korábbiaknál jóval kevesebb összehasonlítást tesz az első vagy a második rész utazóival. Emellett, bár nagyon sokat megtudhatunk Mocsáryné tapasztalatairól, forrásairól, a ténylegesen általa rajzolt Mexikó-kép halványabban jelenik meg, hiszen a szerző ott is kortárs írásokra utal, ahol már konkrétan az utazónő munkáit tárgyalja.

A kötet felosztásán és a vizsgált forrásokon keresztül jól érzékelhető számos változás, amely a korszakban ment végbe. Míg az első csoport tagjai a forradalomban vállalt szerepük miatt voltak kénytelenek elhagyni hazájukat, addig a második résztvevői önkéntes katonaként utaztak a területre, míg a harmadik csoport tagjai már egyedül jártak be Mexikót. A változás a szerzők motivációiban is megfigyelhető. Eleinte volt, aki első-sorban az üzleti lehetőségek kiaknázhatóságát tartotta szem előtt, majd mások már tu-

dományos igénnyel, „felfedezőként” írtak. A 19–20. század fordulóján pedig inkább turistaszemmel mutatták be az országot. Venkovits Balázs arra a megállapításra jut, hogy az úti beszámolókon, illetve az egyes szerzők motivációinak változásán keresztül tetten érhetők az Európában, azon belül is a korabeli Magyarországon lezajlott politikai, gazdasági és társadalmi események hatásai. A bemutatott írások jól érzékeltetik, hogy hazánkban hogyan változott a Mexikóról, valamint az Egyesült Államokról kialakult kép a 19. század második felében.

Venkovits Balázs *„Mi otthon félre vagyunk vezetve”* című monográfiája komplex keretrendszerben, újszerű módszerekkel vizsgálja azon magyar utazók írásait, akik a 19. század második felében jártak Mexikóban. Az olvasó átfogó képet kap nemcsak a Mexikóban, hanem az Egyesült Államokban, Európában és a Magyarországon lezajlott politikai, gazdasági, társadalmi változásokról is. Emellett az utazók által közvetített Mexikó-kép változásain keresztül megismerhetők, hogy a korszak eseményei milyen hatást gyakoroltak a társadalomra, illetve azok hogyan csapódtak le mindazokban, akik megörökítették őket. Éppen ezért a kötet jelentős hozzájárulás az utazóirodalom történeti szempontú vizsgálatához. A munka aktualitását nemcsak az adja, hogy a magyar történettudományon belüli újabb irányhoz illeszkedik, hanem az is, hogy egy olyan korban született, amikor a migráció a közbeszéd szerves részét képezi. Emellett az idegen megismerése, az utazás és az élményekről készített beszámolók illusztrálása mára már teljesen hétköznapivá vált. A kötet egyes részei nem tűnnek teljesnek, de a szerző maga is több ponton jelzi, hogy vannak még megválaszolandó kérdések. Venkovits Balázs könyve folyamatban lévő kutatás eredménye, amely újabb elemekkel és szempontokkal egészül ki.

BERCZELI-NEMCSÉNYI ALEX